

АВТОРИТАРНІ ВИКЛИКИ ДЛЯ СУЧАСНОГО КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ: ДОСВІД ДЕЯКИХ КРАЇН СХІДНОЇ ЄВРОПИ, ТУРЕЧЧИНИ ТА УКРАЇНИ

М. САВЧИН
*доктор юридичних наук, професор,
директор Науково-дослідного інституту порів-
няльного публічного права та міжнародного права
Ужгородського національного університету,
викладач Національної школи суддів України*

Вступ

Турецька Республіка зазнала доволі кардинальних змін у системі власного державного устрою, які лише набирають обертів. Сьогодні спостерігається все більш глибокий процес згортання елементів кемалістського конституціоналізму – названого на честь засновника модерного проекту турецької державності Мустафи Кемалю Ататюрка.

Дослідження буде присвячене питанню окремих аспектів зростання популярності авторитаризму у Туреччині та деяких постсоціалістичних країнах Східної Європи, а також його впливу на досвід сучасного українського конституціоналізму. Тенденцію до посилення авторитаризму деякою мірою спостерігає і Ф. Фукуяма, оскільки на сьогодні існує певне насторожене ставлення до лібералізму. Однак тут проблема не так у кризі самого лібералізму, як у кризі соціальних інституцій та процедур в окремо взятих країнах, на що також впливають економічні, релігійні та культурні чинники. Ці кризові процеси поглиблюються, адже архаїчні соціальні інституції та процедури стикаються із проявами науково-технічного процесу – насамперед досягненнями у сфері медіа та електроніки. Це змінює стиль соціальних зв'язків та обміну інформацією, до чого часто владні інституції виявляються не готовими.

Метою цього дослідження є компаративно-правовий аналіз взаємного впливу розвитку конституціоналізму в Туреччині та Україні на тлі перебігу процесів посилення авторитаризму в Словаччині (1994–1998 рр.), Угорщині (починаючи з 2010 р.) та Польщі (починаючи з 2015 р.). У першій частині статті йтиметься про особливості посилення тенденцій авторитаризму в постсоціалістичних країнах Східної Європи та Туреччині. Друга частина буде присвячена особливостям трансформації державної системи Туреччини. Насамкінець на тлі цього досвіду буде розкрито особливості уникнення загрози конституційного дисконтинуїтету (розриву) внаслідок правління В. Януковича.

© М. Савчин, 2016

Тенденції до прояву авторитаризму у державних системах і стан сучасного конституціоналізму у Східній Європі

У цій частині буде проаналізовано певні тренди до авторитаризму у постсоціалістичних країнах Східної Європи та їхній вплив на конституційний розвиток України.

Словацьчина

У словацькому варіанті небезпечно проявилася сама концепція суверенітету парламенту, яка притаманна більшості постсоціалістичних країн. Цей концепт базується на прочитанні у руслі Ж.-Ж. Руссо демократії як правління більшості, загальної волі, що суперечить структурі сучасного суспільства та процесу ухвалення рішень. За влучним висловом угорського конституціоналіста О. Шайо, ця концепція може бути використана для обґрунтування свавільних за змістом рішень парламенту. Така ситуація, як правило, трапляється у разі наявності у парламенті більшості, яка може у рамках формальних процедур вносити зміни до конституції. Оскільки президентське вето при моделі парламентської асамблеї застосовується рідко і може бути подолано абсолютною більшістю голосів, за таких умов центр прийняття рішень переміщується за стіни парламенту – до уряду, а за певних умов – за стіни конституційних інституцій. Виникає система домінування партії, на зразок нинішньої системи в Угорщині, в якій домінуючою партією виступає право-популістська ФІДЕС, яка внесла зміни до угорської конституції, що навіть у доктрині обґрунтовується як перша конституція, оскільки угорці не мали писаної конституції, а конституція соціалістичної Угорщини була лише фасадною, вихолощеною за змістом.

З інституціональної точки зору ми не бачимо істотної різниці у разі домінування парламентських асамблей (Словацьчина – 1994–1998 рр. чи Угорщина – 2011 р.) чи суперпрезидентської республіки (Україна – 1996–2004 рр. та 2010–2014 рр.). Тут має значення *courtesy rules*, стан політичної системи, політична практика щодо взаємодії парламентської більшості та опозиції. Як правило, період концентрації влади передбачає авторитарні моделі правління, як це мало місце зі словацьким прем'єром В. Мечьяром чи українським президентом В. Януковичем і має місце сьогодні з угорським прем'єром В. Орбаном.

За таких умов важливою є політична активність суспільства, яка може реально запустити ключовий елемент республіканізму – підзвітність і підконтрольність влади, – та реальні гарантії незалежності та авторитет конституційного суду. Ця синергетика дає змогу задіяти конституційні запобіжники концентрації влади в одних руках.

У Словацьчині у період концентрації повноважень урядом В. Мечьяра – 1994–1998 рр. – процес поновлення конституційного порядку був стохастичним, оскільки, незважаючи на його істотну деструкцію у «парламентську ніч довгих ножів» 3 листопада 1994 р., коли опозиція була позбавлена низки посад у парламенті і можливості застосування парламентських процедур, якій за неписаною традицією (*courtesy rules*) все це належало, все ж таки залишилися певні юридичні засоби щодо обмеження тиранії парламентської асамблеї, абсолютно підконтрольній урядові. Насамперед це конституційна традиція поваги до суду, зокрема до Конституційного Суду, і застосування опозицією всього доступного правового і політичного інструментарію в рамках парламентських процедур.

Загалом на сьогодні баланс повноважень між юдикатурою (судовим конституційним контролем) і верховенством парламенту дає змогу забезпечити стримуючу роль щодо інтенцій уряду у Словаччині трансформуватися у міністеріальне правління із притаманним йому домінуванням уряду у системі відносин уряд – парламент.

Водночас наприкінці 2016 р. у Словаччині виникла криза з номінацією трьох суддів Конституційного Суду із тринадцяти, оскільки Президент Словацької Республіки блокував призначення кандидатів, номінованих парламентом – Національною радою – у порядку ст. 134 Конституції. Тут можливе різне трактування ситуації – від зловживання Президентом належним йому розсудом або у порушенні парламентом *courtesy rules* щодо забезпечення пропорційного представництва у Конституційному Суді.

Угорщина

Після доволі тривалого періоду (1989–2011 рр.) Угорщина залишалася одним із взірців конституційної демократії у постсоціалістичних країнах. Однак і її не оминула хвиля консервативного популізму. Після перемоги на парламентських виборах у 2010 р. В. Орбана від правої консервативної партії ФІДЕС, саме Конституційний Суд став основним об'єктом ревізії [1] поряд із посиленням парламентської моделі [2] із домінуванням уряду у системі поділу влади та зверненням до консерватизму [3] (поновлення угорської традиції авторитаризму, яка має тяглість із періоду правління королів Св. Штефана (1000–1038 рр.), Людовіка (1342–1382 рр.), М. Корвіна (1458–1490 рр.) та звернення до ідеї «досягнень нашої історичної конституції»¹ і захисту християнських цінностей).

Перемога на виборах партії ФІДЕС дала змогу отримати контроль над двома третинами Національних зборів, що відкрило прямий шлях для прийняття нової Конституції. Використовуючи своє політичне положення, ФІДЕС доволі швидко розробила проект нового Основного Закону, який без детального обговорення був у стислі строки ухвалений Національними зборами 18 квітня 2011 р., і набрав чинності з 1 січня 2012 р. Із цього приводу Європейська Комісія «За демократію через право» (Венеційська Комісія) у своєму Висновку зазначила, що розробка проекту і прийняття конституції були проведені зі значним браком транспарентності, короткостроковими дебатами між парламентською більшістю та опозицією, що не сприяло адекватності дебатів між ними, і значно знизило рівень легітимності цього процесу [4]. Слід зазначити, що ФІДЕС разом із християнськими демократами за результатами виборів насправді репрезентувала лише приблизно третину виборців, оскільки явка на виборах становила лише 52% [5, 45]. Така рапідна процедура ухвалення Основного Закону Угорщини також є свідченням ігнорування вимог деліберативної демократії, яка передбачає дискусії, консультації та обговорення передбачуваних наслідків владних рішень.

Водночас угорська конституція містить чимало інноваційних елементів, оскільки запроваджує низку конституційних новел, які невідомі сучасному конституційному праву або вони проявляються фрагментарно. Зокрема, привертає

¹ У Преамбулі Основного Закону Угорщини зазначається: «We honour the achievements of our historical constitution and we honour the Holy Crown, which embodies the constitutional continuity of Hungary's statehood and the unity of the nation». (Ми гордимся досягненнями нашої історичної конституції і ми гордимся Святою Коронаю, яка втілила конституційний континуїтет Угорської державності і єдності нації).

увагу принцип екстериторіальності захисту угорців не лише в межах Угорщини, а й за кордоном, який включає також заходи щодо підтримки і розвитку угорських громад, збереження їх угорської ідентичності, сприяє створенню громадського самоврядування, що доволі органічно вплітається у мереживну структуру Європейського Союзу (далі – ЄС) (ст. D). Також можна відзначити набагато краще оформлений каталог прав людини й основоположних свобод. Водночас зазнало критики з боку європейських інституцій положення Конституції про те, що шлюб – це «заснований на вільному рішенні союз чоловіка і жінки» (ст. L), однак угорці тут посилаються на власну «конституційну історію». Важливою конституційною новелою є введення інституту автономних регуляторних органів, статус яких визначається органічними законами (ст. 23). З другого боку, послаблено роль Конституційного Суду, оскільки він здійснює переважно функції превентивного конституційного контролю; уряд отримав надмірні повноваження з питань оподаткування і бюджету, які належним чином не можуть бути проконтрольовані, оскільки вони не є предметом судового конституційного контролю. Регуляторні органи у сфері фінансів і бюджету покладені у залежність від уряду, що істотно знижує баланс у розподілі владних повноважень. Всі ці чинники з цілковитою очевидністю посилюють авторитарні тенденції в організації угорської державності, якій така традиція є притаманною.

Загалом, як зазначає Д. Стенькін, ухвалення Основного Закону Угорщини 25 квітня 2011 р. із наступними п'ятьма поправками є суперечливим. З одного боку, його ухвалення сприяло утвердженню авторитарного режиму прем'єра В. Орбана, а цей основоположний документ вмістив положення, несумісні з демократичними засадами. З другого боку, його ухвалення ознаменувало завершення перехідного етапу від тоталітаризму до деяких елементів ліберальної демократії [6, 192]. За будь-яких умов, Основний Закон лише підтверджує тяглість авторитарної традиції в Угорщині. Таким чином, конституційна практика в Угорщині на зламі першої та в другій декаді ХХІ ст. демонструє традиційний підхід до самоідентичності угорської нації переважно на етнічних засадах і християнських цінностях. Наразі наявний такий стан справ, що в Угорщині принцип суверенітету парламенту домінує над юдикатурою, хоча слід відзначити розширення можливостей щодо захисту прав людини за допомогою конституційної скарги.

Польща

Після приходу до влади ультраконсервативної партії «Право і справедливість» після осінніх парламентських виборів 2015 р., у Польщі пішов поступовий процес концентрації влади. Загалом для парламентських і змішаних республік існує потенційна небезпека, коли після формування парламентською більшістю уряду влада концентрується фактично у руках виконавчої влади. У Польщі, на відміну від Словаччини, проблема полягає в тому, що Президент Польщі А. Дуда контролює парламентську більшість та уряд. Тому предметом атаки став Конституційний Трибунал, який опирається на концентрації влади. Зокрема, проти цього виступає Президент Конституційного Трибуналу А. Жеплінські. Тому проти нього прокуратура в особі Міністра юстиції З. Зьобро розпочала розслідування за владні зловживання [7].

Після парламентських виборів 20 листопада 2015 р. Президент Польщі А. Дуда підписав закон, яким було внесено зміни до Закону про Консти-

туційний Трибунал. На підставі цього оновленого закону було призначено до Конституційного Трибуналу п'ять нових суддів. Однак Конституційний Трибунал визнав такі зміни до свого статусного закону неконституційним та визнав призначення трьох суддів до свого складу неправомірним. У зв'язку з цим лідер партії «Право і справедливість» Я. Качиньски назвав Конституційний Трибунал «бастіоном всього такого, що в Польщі є поганим» [8]. Зі свого боку уряд не забезпечив офіційне оприлюднення цього рішення Конституційного Трибуналу, що є необхідною умовою набрання ним чинності відповідно до вимог ст. 190 (3) Конституції Польщі [9].

Окрім цього, внесені зміни до Закону про Конституційний Трибунал містили вимогу про необхідність діяльності цього органу влади у складі Пленуму, палат у складі з п'яти та трьох суддів, щоб Трибунал міг розглядати справи та ухвалювати рішення [10], хоча Конституція Польщі не встановлює такої вимоги, визначаючи лише вимогу стосовно ухвалення рішень більшістю від загального складу цього органу влади. Тому своєю постановою К 39/16 Конституційний Трибунал визнав цей закон неконституційним, оскільки він посягав на засади незалежності Трибуналу, гарантовані Конституцією [11].

Нині це протистояння у площині юдикатура – парламент не знайшов свого вирішення. Ця конфліктна ситуація притаманна польській традиції державності, в умовах якої Сейм завжди відігравав роль доволі строкатої за своїм політичним складом інституції у реалізації політичного курсу досить часто на порушення фундаментальних засад належної правової процедури. Неоприлюднення постанови Конституційного Трибуналу всупереч конституційним вимогам є лише цьому підтвердженням.

Цей компаративний аналіз засвідчує, що у постсоціалістичних країнах Європи у разі конституційної кризи, як правило, настають політичні дебати щодо формату діяльності конституційних судів та можливості здійснення ними судового конституційного контролю над діями парламенту. Якщо конституційний суд стає спроможним захищати основоположні цінності, то посилюються засади демократичної конституційної державності.

Особливості турецької конституційної традиції

У цій частині статті буде розкрита характеристика поступової деволуції конституційної традиції Туреччини від секулярної кемалістської моделі до поновлення моделі османізації.

Ознаки звичайної, кемалістської конституційної традиції Туреччини

Під «звичайним політичним життям» у Туреччині донедавна мали на увазі нормативну авторитетність турецької конституції, в основі якої покладено ідеї, згідно з якими: існування всієї політичної влади під час цього процесу здійснюється на основі конституції та відповідно до її положень; положення конституції є вищим нормативним джерелом, аніж народний суверенітет. Це засновано на політичній традиції, відповідно до якої кемалістська військова та світська еліта перебувають на вершині нормативного верховенства, яка легітимує турецький конституційний порядок [12]. На противагу цьому керівна партія «Справедливість і добробут» керується доктриною народного суверенітету, який визначає зміст конституційного порядку [13, 705].

Ця боротьба між названими напрямками забезпечення функціонування державної системи – перехідною, мілітарною формою конституціоналізму та прихильниками турецького ісламізму – мала свої точки напруження. Свідченням цього стали очолювані військовиками перевороти у 1960, 1971 та 1980 роках проти спроб ревізії конституційного порядку проісламістськими силами, які контролювали парламент та уряд Туреччини. У 1982 р. була ухвалена Конституція Туреччини в новій редакції, згідно з якою загалом зберігалася парламентська республіка із деяким посиленням повноважень президента, який обирався на семирічний термін Національною Асамблеєю з наданням повноважень щодо призначення на посади, зокрема суддів Конституційного Суду та ректорів вищих навчальних закладів.

Кемалістська конституційна модель заснована на ідеї обмеження впливу ісламізму, зважаючи на досвід занепаду Османської імперії у ХІХ ст. та подолання наслідків вкрай несприятливого для колишньої імперії Севрського договору 1920 р., який ознаменував значні територіальні втрати Туреччини та можливість втручання країн Антанти у внутрішні справи країни.

Спроби проісламістських сил прийти до влади та послаблення ролі військових

Згадані вище спроби приходу до влади проісламістських сил зупинилися військовими, а тому виникло питання щодо їх запобігання та зниження рівня інтенсивності втручання військових у політичний процес. Такі спроби знайшли оцінку у діяльності партії Refah у рішеннях Конституційного Суду Туреччини та Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Слід наголосити на таких принципових положеннях рішення ЄСПЛ у справі «Refah Partisi v. Turkey», в якому було визнано розпуск цієї партії таким, що відповідає ст. 11 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція):

«(1) підстави, за якими Refah звинувачувалася в намірі використання принципу плюралізму правової системи для введення дискримінації на основі релігійної приналежності;

(2) підстави, за якими Refah звинувачувалася в намірі застосувати закон шариату до мусульманського суспільства;

(3) підстави, які базувалися на заявах, зроблених лідерами Refah з приводу джихаду («священної війни») як політичного методу»¹.

¹ Також у цьому рішенні ЄСПЛ вказується позиція уряду Туреччини, який наголосив, що «політичний іслам не обмежується приватною сферою відносин між людиною і богом, але заявляє права і на організацію держави та суспільства» навіть досягаючи деяких ознак «тоталітарного режиму». При цьому політична сила не гребує жодними засобами задля приходу до влади та «заміні його на «шариат», політичний іслам використовував метод, відомий як «takiyye», який полягає у приховуванні своїх істинних переконань, поки мета не досягнута». ЄСПЛ визнав у цілому правомірність розпуску Партії добробуту – попередницю нинішньої партії, яку очолює Р. Ердоган, зазначивши таке: «Політичні цілі Refah не є теоретичними або ілюзорними, а є цілком досяжними». Суд це пов'язав, по-перше, зі значним представництвом Refah на час розпуску (157 членів парламенту, тобто вона займала майже третину Національних зборів); по-друге, Refah фактично була визнана партією на засадах релігійного фундаменталізму. Це дало підстави ЄСПЛ зробити висновок про «існування реальної можливості здійснення політичних планів Refah, безсумнівно, зробило небезпеку реалізації цих планів більш безпосередньою і виразною» [14]. Подальші події лише підтвердили наведені міркування Суду про підривну природу діяльності партії Refah і припущення уряду стосовно тактики і стратегії політичної діяльності проісламістських політичних сил.

Із метою забезпечення європейської інтеграції Туреччини у 1999, 2002 та 2004 роках вносилися зміни до Конституції, відповідно до яких було зменшено вплив військових на політичне життя країни. Водночас парламент та уряд почали посилювати позиції спецслужб, що на перспективу мало послабити військових у політичній сфері. Паралельно, використовуючи вплив на публічну адміністрацію та формальні юридичні процедури, у 2007 р. Прем'єр-міністр Р. Ердоган отримав можливість впливати через своїх родичів на редакційну політику газети *Sabah*, з метою посилення свого впливу в країні, зокрема, на перебіг політичних процесів. Це викликало протести проти уряду.

Спроба військового перевороту та поступова османізація Туреччини

У ніч з 15 на 16 липня 2016 р. у Туреччині була здійснена чергова спроба військового перевороту. Причини і рушійні сили цього невдалого перевороту дещо невизначені. Існує версія, що путчисти були пов'язані з турецьким ісламістським інтелектуалом Ф. Гюленом, однак достовірних доказів цьому немає і сам діяч заперечує свою причетність до путчу. Доволі швидко після придушення путчу було відсторонено від посад близько 3 тис. суддів, 6 тис. військово-службовців, відібрано ліцензій у понад 21 тис. вчителів, звільнено з системи освіти 15 200 працівників [15]. Також Вища рада освіти рекомендувала звільнити з посад 1 577 деканів і професорів. Раніше були усунуті з посад близько 8 тис. поліцейських, 30 губернаторів провінцій і 47 губернаторів округів [16]. Було заборонено покидати межі Туреччини всім академічним працівникам¹.

Судячи з масштабів зміщення із посад та нових призначень у системі органів публічної влади, а також зміщень у системі академічних установ, правлячими колами Туреччини ще напередодні путчу вже було підготовлено ґрунт для звільнення неугодних посадовців та усунення неугодних суб'єктів із медіаринку. Спроба путчу була скоріше актом відчаю певних політичних кіл задля запобігання таких заходів з боку владних інститутів. Однак, спираючись переважно на сільське населення та жителів міст нижчого середнього класу, Президентів Р. Ердогану вдалося посилити особисту владу та більш методично втілювати свій політичний курс, спрямований на посилення впливу Туреччини в регіоні Близького Сходу. Так само слід констатувати лише про становлення громадянського суспільства в Туреччині, оскільки акції протесту проти путчистів підтримали переважно верстви населення, які поділяють ісламські цінності, зокрема політичні ідеали правлячої Партії справедливості і добробуту. Тому тут більш за все ключову роль відіграли релігійно-традиційні інститути у консолідації суспільства. Однак період кемалізму дався взнаки – ісламські цінності у Туреччині тлумачаться не настільки радикально, як у мусульманських країнах Близького Сходу.

¹ Мабуть, усвідомлюючи вплив сучасних медіа на динаміку настроїв громадської думки, були вжиті доволі рішучі репресивні заходи до низки засобів масової інформації. Згідно з декретом турецького уряду про необхідні заходи при надзвичайному стані та регулювання окремих інститутів влади було закрито 29 видавництв, 3 агентства новин, 16 телевізійних станцій, 23 радіостанції, 45 газет, 15 журналів. Як акцентується у цьому акті, вжиті заходи стали реакцією на «загрозу парламентській демократії, уряду та народу» [17]. На сьогодні склалася така ситуація, що опозиційних медіа в Туреччині вже майже не існує. У такий спосіб уряд жорстко вказав на допустимі межі реалізації свободи вираження поглядів у Туреччині, яка й так не є взірцем у здійсненні цих свобод.

Після спроби невдалого путчу турецька влада не одразу визначилася зі своїми пріоритетами, у чому насамперед посприяли події в Сирії. Спочатку 19 липня 2016 р. у розмові з Президентом Ірану Х. Роухані Р. Ердоган заявив, що Туреччина вступає у союз із Росією та Іраном для вирішення регіональних проблем [18]. Однак ескалація ситуації в Сирії, зокрема загроза вторгнення сил так званої «Ісламської держави» та масовий потік мігрантів на територію Туреччини із Сирії, змусив Р. Ердогана змінити пріоритети – на порядку денному з цілковитою очевидністю постало питання безпеки на Близькому Сході, після чого, власне, й розпочалася операція «Ефратський щит», яка реалізується через проксі-мілітарі Вільної арабської армії (Free Syrian Army). У зв'язку з необхідністю мобілізації ресурсів авторитарні тенденції посилюються, а суспільство все більше стає на позиції мусульманських цінностей. Загалом ми спостерігаємо в Туреччині посилення елементів делегативної демократії, якій притаманний саме вирішальний вплив президента на політичний курс, а не баланс між юдикатурою та верховенством парламенту.

Екстраполяція турецького досвіду модерної державності на стан вітчизняного конституціоналізму

Як писав Г. Гроцій у своїй знаменитій праці «Про право війни і миру...» (I.IV.IX) [19], «якщо цар або хто-небудь інший зречеться влади або ж явно покине правління, то потім щодо нього вважалось дозволеним все, що допустимо стосовно приватних осіб». Це думка авторитетного мислителя повністю поширюється на казус фактичної відмови В. Януковича виконувати обов'язки Президента України на фінальній стадії Революції Гідності. Далі ми наведемо положення про те, як В. Янукович зумів пройти всі три класичні стадії деспотії згідно з Дж. Локом, пов'язані з узурпацією, тиранією та в підсумку – розпадом системи врядування [20, 235–260]. Це своєрідний оксюморон в історії світового конституціоналізму, оскільки тут у гротескній формі поєднується кричуща некомпетентність правління із його наслідками, з численними людськими жертвами та потенційним дисконтинуїтетом разом із загрозою життєздатності нації.

Слід мати на увазі, що відповідно до реалістичної доктрини трактування державного суверенітету [21, 191–192] Росія вважає всі постсоціалістичні країни сферою свого впливу, посилаючись на свій економічний і мілітарний потенціал, а також геополітичне становище¹, що було окреслено ще у Мюнхенській промові російського президента у 2007 р. [22]. Це звичайна, рутинна російська практика впровадження розуміння принципу державного суверенітету [23, 245–254], яку також цілком поділяє Конституційний Суд цієї країни, хоча б зважаючи на легалізацію анексії Криму [24], яка суперечить базовим принципам конституційного і міжнародного права.

Але попри все зазначене, мусимо визначити передумови та становлення режиму тиранії в Україні, загрози дисконтинуїтету та стан забезпечення кон-

¹ Є доволі прикметна думка, виражена у творі Г. Робертса «Шантарам», про природу російського втручання у сусідні держави: «Афганістан – це приз... У країні немає великих покладів нафти, золота або чогось ще, на що можна зазіхнути, і все ж це великий куш. Росіянам він потрібен тому, що впритул примикає до їх кордонів. Вони намагалися тримати його під контролем дипломатичними методами – різними програмами допомоги. Вони ввели у владні структури своїх ставлеників, так що уряд перетворився на купку маріонеток» [25, 412].

тинутету української державності. Ключовою гіпотезою є те, що відсутність автентичної Української держави послужило одним із ключових чинників можливості реалізації режимом сталінщини Голодомору у 1932–1933 рр.

Ґрунт для становлення особистої диктатури та Революція Гідності

На початку 2010 р. Ю. Тимошенко поступається у боротьбі за посаду Президента України представнику проросійської «Партії регіонів» В. Януковичу. Мішенню атаки ще під час перехідного етапу через представників у Верховній Раді України та лояльних суддів на З'їзді суддів України став Конституційний Суд України (далі – КСУ).

Тиск на КСУ був витонченим, полягав у зміні конфігурації складу органу конституційної юстиції в два етапи: спочатку заміщення одного судді, а потім чотирьох. Це дало змогу здійснювати вплив на його склад через З'їзд суддів України (найбільш вразливої інституції), що бере участь у формуванні КСУ¹.

Власне, вже перехід до режиму особистої диктатури в Україні можна охарактеризувати такими віхами:

1) ухвалення КСУ рішення № 11-рп/2010 про те, що уряд може утворюватися коаліцією із числа фракцій і позафракційних депутатів, усупереч раніше сформованій у рішенні № 18-рп/2008 позиції, що уряд може формувати виключно коаліція, без урахування позафракційних депутатів, що впливало із буквального тлумачення ст. 83 Конституції України;

2) ухвалення КСУ рішення № 20-рп/2010 про визнання прийняття конституційного закону № 2222-IV неконституційним у зв'язку з порушенням конституційної процедури його ухвалення, унаслідок чого було поновлено дію Конституції у редакції 1996 р., хоча наступний конституційний контроль у силу положень пунктів 1 та 3 ст. 85, співвідношення статей 152 та 159 Конституції неприпустимий стосовно законів про внесення змін до Конституції;

3) ратифікація 27 квітня 2010 р. із порушенням Конституції так званих Харківських угод, якими було пролонговано до 2042 р. оренду міста Севастополь для російського Чорноморського флоту, підготувавши таким чином ґрунт для подальшої анексії Криму Росією;

4) прийняття Закону України «Про судоустрій та статус суддів», який встановив із точки зору правової визначеності сумнівні підстави для звільнення суддів, надавши надмірно широку свободу розсуду для ухвалення рішень щодо

¹ Ключовим моментом для посилення авторитаризму стало ухвалення КСУ рішення № 4-рп/2010 стосовно тлумачення ст. 83 Конституції України. Незабаром після ухвалення цього рішення суддя-доповідач у справі Ю. Нікітін подав у відставку, яка сама собою була дивною (адже подають у відставку як незгоду з одіозними рішенням напередодні їх ухвалення). Пізніше, 2 вересня 2010 р. подав у відставку суддя В. Джуно, а 9 вересня 2010 р. – судді А. Дідківський, І. Домбровський та Я. Мачужак. Як заявила у своєму інтерв'ю суддя Я. Мачужак, тиск на суддів «був витонченим» [26]. Він полягав у внесенні змін до Регламенту Верховної Ради України, згідно з якими суддів загальних судів, обраних на посаду конституційного судді З'їздом суддів України і призначених на цю посаду шляхом переведення, стали вважати такими, що пішли у відставку з посади суддів судів загальної юрисдикції. Такі маніпуляції з Регламентом Верховної Ради України, який затверджувався Законом України, безпосередньо суперечили конституційним засадам незалежності КСУ й розмежування предметна конституційної та загальної судової юрисдикції. Утім, завдяки позиції комітету парламенту з питань правосуддя та Вищої ради юстиції замість цих суддів до КСУ X З'їздом суддів України були обрані лояльні до В. Януковича судді М. Запорожець, О. Сергійчук, Н. Шапгала та М. Гультай.

зміщення їх із посад Вищою радою юстиції та Верховною Радою України, відсутність дієвих гарантій належної процедури розслідування обставин скоєння суддею дисциплінарного проступку та засад незалежності і безсторонності органом влади, який вирішує питання щодо відповідальності суддів (рішення у справі «Oleksandr Volkov v. Ukraine»), що створило сприятливий ґрунт для маніпуляцій виконавчою владою суддівським корпусом;

5) ухвалення адміністративними судами низки рішень про позбавлення депутатських мандатів на парламентських виборах 2012 р. після складання присяги народного депутата і вступу на посаду;

6) ухвалення усупереч конституційних засад розподілу повноважень Прем'єр-міністром М. Азаровим рішення про згортання процесу підготовки до саміту у Вільнюсі і підписання Договору про асоціацію між Україною і ЄС, а також бездіяльність глави держави, незважаючи на пряме втручання Прем'єр-міністра у прерогативи, які відповідно до п. 3 ст. 106 Конституції України здійснює виключно Президент України;

7) нерозслідування фактів масових і брутальних порушень прав учасників масових протестів проти політики влади, спрямованої на згортання фундаментальних прав і свобод людини, та розгортання масових переслідувань проти їх учасників з боку органів держави;

8) ухвалення 16 січня 2014 р. так званих «диктаторських законів» усупереч елементарним вимогам поваги до прав людини, належної законодавчої процедури та фундаментальних засад правової визначеності;

9) відсутність будь-яких позитивних дій влади йти на діалог із представниками Євромайдану, зокрема грубе ігнорування неформальних правил організації та проведення «круглих столів».

У порівнянні зі словацькою ситуацією посилення авторитаризму, українська політична криза була глибшою. У період найбільш гострого протистояння, яке переходило у криваві фази, зокрема 19–22 січня та 18–20 лютого 2014 р., влада лише потурала ескалації насильства. Адже навіть проведення круглих столів не знаходило розв'язку ситуації: практика постсоціалістичних країн свідчить, що предметом круглих столів між урядом та опозицією було питання про амністію учасників масових протестів, забезпечення справедливої системи народного представництва за результатами виборів і проведення дострокових виборів парламенту та/або глави держави. Мирний наступ 18 лютого та розстріл Небесної сотні 20 лютого стали кульмінацією актів насильства, коли інституції влади ігнорували права людини і брутально їх порушували. Ситуацію дещо розрядило укладення Договору про врегулювання політичної кризи 21 лютого 2014 р. [27], однак 22 лютого правитель фактично залишив виконувати обов'язки Президента України, виїхавши в Росію.

Загроза дисконтинуїтету і Революція Гідності

Таким чином, Україна пройшла майже всі стадії розпаду державності згідно з Дж. Локом – використання владних прерогатив для узурпації влади, присвоєння повноваження задля використання їх у приватних інтересах – тиранію, до реальної загрози розпаду державності. Це потім вилилося в актах зовнішньої агресії з боку Російської Федерації, яка анексувала Крим [28; 29] та сьогодні веде війну з Україною через проху-military (посередницькі збройні формування, які підтримуються і керуються вирішальним чином саме з боку цієї держави-агре-

сора). Також слід звернути увагу на доктринальні джерела та юриспруденцію міжнародних судів щодо трактування понять права на самовизначення, анексії та природи маріонеткових режимів, які вирішальним чином підтримуються і керуються ззовні.

Як пише Дж. Лок, внутрішню слабкість державності використовують сусіди, які у такий спосіб виступають агресором¹ [20, 258–260]. Окрім опертя на своїх агентів впливу на вищих владних щаблях наш північно-східний сусід також вів систематичну діяльність щодо підриву української державності².

Після укладення Угоди про врегулювання кризи тодішній правитель покинув країну і почав переховуватися у сусідній країні (разом із ним і глави міністерств оборони, внутрішніх справ, генеральний прокурор, глава Служби безпеки України та ін.). Станом на 22 лютого 2014 р., склалася така ситуація, що фактично єдиним легітимним органом влади залишилася Верховна Рада України як представницький орган. Саме парламент своїми рішеннями почав заповнювати вакуум влади, який утворився. Майже повторилася ситуація 28 червня 1996 р., коли Верховна Рада України знову взяла на себе функції органу установчої влади народу України для поновлення конституційного порядку. Відповідно до цього був спочатку обраний виконувач обов'язків Голови Верховної Ради України, який пізніше також став виконувачем обов'язків Президента до обрання нового за результатами призначених на 25 травня дострокових президентських виборів. Згідно з Угодою про врегулювання кризи від 21 лютого 2014 р. [27] було поновлено дію Конституції України у редакції Закону № 2222 з урахуванням положень рішення КСУ від 6 квітня 2010 р., що дало легітимні підстави сформувати новий склад Кабінету Міністрів України.

На думку Ю. Конторовіча, основний тягар щодо забезпечення економічної діяльності на території Криму та ОРДЛО несуть, відповідно, незаконні владні формування та Російська Федерація, яка фактично ними керує [32, 588]. Згідно

¹ Слід нагадати, що у період 2010 р. – початку 2014 р. главами низки міністерств і відомств були російські громадяни, а напередодні своєї втечі стосовно понад 500 працівників прокуратури тодішній правитель підписав указ про їхній вихід із громадянства України. За таких умов про належне відстоювання національних інтересів, суверенітету і територіальної цілісності доволі складно вести мову.

² Як впливає з перебігу процесу у Високому суді Лондона, Росія паралельно зі зловживаннями української влади протягом 2010 р. – початку 2014 р. здійснювала систематичну діяльність щодо підриву української державності шляхом примушування до укладання Харківських угод, ведення економічних воєн (у вигляді енергетичної війни, ембарго на поставання з України в Росію окремих категорій товарів), ведення економічного шантажу під час ведення Україною переговорів щодо підписання Угоди про асоціацію з ЄС [30]. Таке бачення двосторонніх відносин і трактування розуміння невтручання у внутрішні справи та поваги суверенітету інших держав укладається у традиційно російське розуміння державного суверенітету, яке вимірюється насамперед могутністю держави.

Як стверджується в аналітичних матеріалах Національного інституту стратегічних досліджень, серія військових навчань протягом 2012–2013 рр. у Росії майже по всьому периметру кордонів з Україною підготували ґрунт для подальших анексії Криму та проникнення окремих військових підрозділів в окремих районах Донецької і Луганської областей (далі – ОРДЛО). Таким чином готувався механізм обмеження суверенітету України відповідно до основних цілей, проголошених у Мюнхенській промові 2007 р. [31]. У поєднанні з фактичним обмеженням України доступу до ринку фінансових запозичень та нав'язуванням сумнівних запозичень на ринку єврооблігацій, кінцевим бенефіціарієм яких є уряд Росії, все більшою мірою створювалася залежність України від Росії. У такий спосіб готувався фактичний дисконтинуїтет української державності, якому, власне, завадила Революція Гідності.

з рішенням ЄСПЛ у справі «Мозер проти Молдови та Росії», «першочерговим завданням для прав, передбачених Конвенцією, завжди має бути їх ефективна захищеність на території всіх Договірних Сторін, навіть якщо частина цієї території знаходиться під ефективним контролем іншої Договірної Сторони [тобто є окупованою]» [33]. Адже фактичний контроль та вплив на зміст рішень в ОРДЛО, які ухвалюють його незаконні структури, контролюються та керовані саме Кремлем [34]. Формування відмінної структури влади у цих районах підбиває на сьогодні засади унітарного державного устрою України.

Поновлення конституційного порядку у світлі доктрини континуїтету

Сьогодні у цьому відношенні складається доволі критична ситуація, оскільки традиційна система переходу влади серед посадовців дає істотні збої. Зокрема, не призначено нових членів на посади у Центральній виборчій комісії, строк повноважень яких закінчився ще у травні 2014 р., а також двох суддів КСУ. При цьому посилаються на положення статусних законів названих конституційних органів влади, які у порядку забезпечення наступності у їх діяльності містять юридичну конструкцію про виконання повноважень доти, доки на їхні посади не буде призначено нових осіб. Те саме спостерігається і зі станом призначення на посади нових суддів у судах загальної юрисдикції.

Поновлення дії Конституції України у редакції конституційного закону від 8 грудня 2004 р. з урахуванням рішення КСУ від 6 квітня 2010 р. № 11-рп/2010 є доволі екстравагантним заходом [35]. Адже, з одного боку, згадане рішення КСУ було однією зі сходинок узурпації влади обраним на той час правителем, що дало змогу легалізувати порушену конституційну процедуру формування уряду.

З другого боку, у такий спосіб Верховна Рада України заповнювала утворений вакуум влади, який виник внаслідок самоусунення від виконання своїх владних повноважень найвищими посадовцями у системі виконавчої влади та органах забезпечення національної безпеки. У конституційній практиці України вийшло так, що вдруге парламент виконав функцію установчої влади. У цій ситуації реалізація парламентом установчої влади полягала у поновленні конституційного порядку та усунення негативних наслідків узурпації влади та встановлення особистої диктатури.

Як наголошується у компаративній літературі, зокрема такі науковці як О. Шайо та К. Кляйн, складно трактувати процес творення конституції як акт мудреця чи то використання оптимальних можливостей [21, 420]. Насправді конституцію творять у період гострого протистояння, або звільнення країни від колоніальної залежності, або звільнення від вирішального впливу країни, яку Ф. Бродель характеризує як світ-державу, або у разі революції. Як приклади порушення формальних процедур ухвалення конституції можна навести Конституцію США (Філадельфійський конвент не володів повноваженнями на ухвалення федеральної конституції), Основний Закон Німеччини та Конституцію Японії (вельми активну участь у їх розробці взяла окупаційна адміністрація).

Тому для легітимації нового конституційного порядку відіграють вирішальну роль участь народу у розробці та обговоренні проекту конституції, який має відповідати критеріям наглядності, репрезентативності та публічності. Згідно з засадами деліберативної демократії у процесі розробки та обговорення консти-

туції мають бути додержані засади інтерсуб'єктності. Вони передбачають всебічне і зважене обговорення основних положень проекту конституції чи конституційних законів, відкритий дискурс щодо передбачуваних наслідків схвалюваних рішень.

Мабуть, саме для забезпечення легітимності конституційного порядку Президентом України була створена Конституційна Комісія, формат діяльності якої полягав у роботі трьох тематичних комісій з прав людини, правосуддя та децентралізації влади. Основним предметом дискусії стало класичне питання, чи може взагалі змінюватися Конституція в умовах воєнного і надзвичайного стану згідно з приписами ст. 157 Основного Закону. Зрозуміло, тут стоїть питання у ступені кардинальності впливу на процес деліберативної демократії при розробці та обговоренні конституційних законопроектів репрезентативність як Конституційної Комісії, так і Верховної Ради України. Анексія Криму та істотний вплив Росії на управління терористичними організаціями окремими районами Донецької і Луганської областей деякою мірою змінило ступінь репрезентативності Конституційної Комісії (в ній не представлені науковці Таврійського національного університету ім. В. Вернадського та Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля).

З одного боку, цілком справедливо О. Шайо і К. Кляйн зазначають, що стабільність конституції залишається характерним прагненням: укладачі мають намір встановити цінності й інститути для майбутніх поколінь. Але як домогтися стабільності (як захистити конституцію, зокрема й проти фундаментальних змін, які спрямовані проти її сутності) і як надати достатню гнучкість конституції, залишаючи розумний резерв на зміни, необхідність яких виникає? З другого боку, і Р. Познер, і Ф. фон Гаек визнають, що конституційний *telos* (цілі) не може із цілковитою очевидністю бути визначеним, зважаючи на недостатність інформації на момент ухвалення конституції. Тому на перший план виходить «відкритість» конституційних формул та їхня придатність до гнучкої інтерпретації, відповідно до обставин, що динамічно змінюються у мінливому суспільстві. Звідси вимога – системність конституційних змін і забезпечення цілісного й динамічного (діалектичного) тлумачення конституції відповідно до її основоположних цілей – обмеження свавілля з боку публічної влади та забезпечення гарантій прав людини й основоположних свобод. При цьому досягнення цих фундаментальних цілей має бути реальним та ефективним.

Висновки

У статті проаналізовано особливості перехідних демократій до становлення реального конституціоналізму та з'ясовано обставини, які перешкоджають соціальному прогресу. Для молодих, перехідних демократій на порядку денному має стояти зміцнення інституту конституційної юстиції. Саме принципова позиція конституційного суду може відіграти вирішальну роль у відстоюванні демократії. Наявність відповідної традиції у Словаччині змогла подолати свавілля парламентської більшості. Натомість сильна авторитарна традиція в Угорщині призвела до трансформації ролі конституційної юстиції, про що попереджав О. Шайо. Нещодавно народжена конституційна юстиція в Україні не могла послужити надійним заслоном перед зростанням клептократичної диктатури правителя протягом 2010–2014 р. і це за умов, коли на момент своєї інаугура-

ції глава держави навіть не спирався на парламентську більшість. Це є також свідченням вкрай слабких традицій парламентаризму, *courtesy rules* у системі парламентської демократії та складнощях у забезпеченні балансу інтересів більшості і меншості.

Динаміка змін у Туреччині також ще не визначена, адже османізація країни спрямована радше у зовнішньополітичній сфері задля забезпечення національної безпеки у зв'язку з загрозами з боку так званої «Ісламської держави». На внутрішній арені Туреччина досягає цілей, які спрямовують її у русло формування соціальних структур, які б звільнилися від вирішального впливу з боку армії. На цьому тлі Україна, яка зазнала акту зовнішньої агресії з боку Росії, поступово перебудовує свої владні інституції. Однак поглиблення інклюзивності (включеності) процесу внесення змін до Конституції України на засадах деліберативної демократії є основою досягнення конституційних цілей. Участь у розробці та обговоренні конституційних змін якомога ширшого кола заінтересованих осіб є основою легітимності конституційного порядку. Так само у режимі *amicus curiae* представники різних шкіл вітчизняного конституційного права мають сприяти в ухваленні КСУ виважених та обґрунтованих рішень, побудованих на засадах верховенства права, відповідності конституції, довіри та поваги до гідності і прав людини.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. *Sheppelle K. L.* How to Evade the Constitution: The case the Hungarian Constitutional Court's Decision of the Judicial Retirement Age / K. L. Sheppelle [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.comparativeconstitutions.org/2012/08/how-to-evade-constitution-case-of.html>.
2. *Sheppelle K. L.* Hungarian's Constitutional Revolution / K. L. Sheppelle [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://krugman.blogs.nytimes.com/2011/12/19/hungarys-constitutional-revolution/>.
3. *Jakab A.* Kontinuität mit Mängeln: das neue Ungarische Grundgesetz / A. Jakab, P. Sonnevend // *Zeitschrift für öffentliches Recht und Völkerrecht*. – 2012. – № 72. – P. 81–85.
4. *Opinion* European Commission for Democracy thorough of Law (Venice Commission) on the New Constitution of Hungary CDL-AD(2011)016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/CDL-AD\(2011\)016-E.aspx](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/CDL-AD(2011)016-E.aspx).
5. *Кюппер Г.* Конституционное развитие в Венгрии 2011–2013 годах: конец демократии все еще не за горами, но горы стали чуть ниже / Г. Кюппер // Сравнительное конституционное обозрение. – 2013. – № 5 (96).
6. *Стенькин Д. И.* Конституционное развитие Венгрии : дис. ... канд. юрид. наук / Д. И. Стенькин ; ФБГОУВО «Национальный исследовательский Мордовский государственный университет им. Н. П. Огарева». – Саранск, 2016. – 226 с.
7. *Opinion: The dismantling of Poland's democracy* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://m.dw.com/en/opinion-the-dismantling-of-polands-democracy/a-19490004>.
8. *Ciensi J.* Poland's constitutional crisis goes international. The country is becoming a growing problem for the European Union / J. Ciensi [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.politico.eu/article/poland-constitution-crisis-kaczynski-duda/>.
9. *The Constitution of the Republic of Poland, 2 April 1997* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/angielski/kon1.htm>.

10. *Ustawa z dnia 22 lipca 2016 r. o Trybunale Konstytucyjnym* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dziennikustaw.gov.pl/DU/2016/1157/1>.
11. *Postanowienie* Trybunału Konstytucyjnego K39/16 z dnia 3 sierpnia 2016 r. o rozpoznaniu sprawy na posiedzeniu niejawnym [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://trybunal.gov.pl/s/k-3916/>.
12. *Scharfe P.* Erdogan's Presidential Dreams, Turkey's Constitutional Politics / P. Scharfe // *Origins*. – February 2005. – Vol. 8. – Issue 5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://origins.osu.edu/article/erdo-s-presidential-dreams-turkey-s-constitutional-politics>.
13. *Isiksel T.* Between text and context: Turkey's tradition of authoritarian constitutionalism / T. Isiksel // *I*CON*. – 2013. – Vol. 11. – № 3. – P. 702–726.
14. *Case Refah Partisi and Others v. Turkey*, Judgment 31 July 2001, Application no. 41340/98, 41342/98, 41343/98, and 41344/98.
15. *Eleftheriou-Smith Loulla-Mae.* Turkey coup could threaten country's NATO membership, John Kerry suggests / Loulla-Mae Eleftheriou-Smith [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.independent.co.uk/news/world/europe/turkey-coup-could-threaten-countrys-nato-membership-john-kerry-warns-a7142491.html>.
16. *Власти* Турции отозвали лицензии у 21 тысячи учителей [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://slon.ru/posts/71002>.
17. *Bankruptcy fears as Turkish Government Closes 29 Publishing Houses* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.internationalpublishers.org/freedom-to-publish/freedom-to-publish-news/419-fears-for-turkish-publishing-as-state-closed-29-houses>.
18. *Эрдоган* объявил о создании союза с Ираном и Россией [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://haqqin.az/news/75653>.
19. *Гроций Г.* О праве войны и мира / Г. Гроций. – М. : Ладомир, 1994. – 868 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://grachev62.narod.ru/huig_de_groot/chapt104.html.
20. *Лок Дж.* Два трактата про врядування / Дж. Лок ; пер. з англ. О. Терех, Р. Димерець. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. – 265 с.
21. *The Oxford Handbook for Comparative Constitutional Law.* Michel Rosenberg and Andras Sajo (Eds.). – Oxford : Oxford University Press, 2003. – 1394 p.
22. *Watson R.* 2007, Putin's speech: Back to cold war? / R. Watson [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/6350847.stm>.
23. *Українська революція гідності, агресія РФ і міжнародне право.* – К. : К. І. С., 2014. – 1016 с.
24. *Постановление* Конституционного Суда Российской Федерации № 6-П от 19 марта 2014 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://doc.ksrf.ru/decision/KSRFDecision155662.pdf>.
25. *Робертс Г. Д.* Шантарам / Г. Д. Робертс ; пер. с англ. – М. : Азбука, 2015. – 864 с.
26. *Суддя* КС розповіла Ї-Україна про причини своєї відставки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ua.korrespondent.net/ukraine/1116320-suddya-ks-rozpovila-ukraina-pro-prichini-svoeyi-vidstavki>.
27. *Оприлюднено* текст Угоди про врегулювання кризи в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.unian.ua/politics/887868-oprilyudneno-tekst-ugodi-pro-vregulyuvannya-krizi-v-ukrajini.html>.
28. *Задорожній О. В.* Анексія Криму – міжнародний злочин : моногр. / О. В. Задорожній ; Укр. асоц. міжнар. Права ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К. : К. І. С., 2015. – 572 с.

29. *Merezhko O.* Crimea's Annexation by Russia – Contradictions of the New Russian Doctrine of International Law / O. Merezhko // *Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht.* – 2015. – Vol. 75. – S. 167–194.
30. *Непряхина Н.* Возразили по сути: агрессия России может стать поводом для списания украинского долга / Н. Непряхина [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.rbc.ua/rus/analytics/vozrazili-suti-agressiya-rossii-stat-povodom-1464360349.html>.
31. *Донбас і Крим: ціна повернення* : моногр. / за заг. ред. В. П. Горбуліна, О. С. Власюка, Е. М. Лібанової, О. М. Ляшенко. – К. : НІСД, 2015. – 474 с.
32. *Kontorovich E.* Economic Dealing with Occupied Territories / E. Kontorovich // *Columbia Journal of Transnational Law.* – 2015. – Vol. 53. – P. 584–627.
33. *Case of Mozer v. the Republic of Moldova and Russia* [GC], no. 11138/10, 23 February 2016.
34. *Roepcke J.* Putin's shadow government for Donbas exposed / J. Roepcke [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://m.bild.de/politik/ausland/ukraine-konflikt/donbass-shadow-government-45102202.bildMobile.html>.
35. *Про відновлення окремих положень Конституції України* : Закон України від 21 лютого 2014 р. № 742-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/742-18>.

REFERENCES

1. Sheppelle K. L. How to Evade the Constitution: The case the Hungarian Constitutional Court's Decision of the Judicial Retirement Age. URL: <http://www.comparativeconstitutions.org/2012/08/how-to-evade-constitution-case-of.html>.
2. Sheppelle K. L. Hungarian's Constitutional Revolution. URL: <http://krugman.blogs.nytimes.com/2011/12/19/hungarys-constitutional-revolution/>.
3. Jakab A., Sonnevend P. Kontinuität mit Mängeln: das neue Ungarische Grundgesetz, *Zeitschrift für öffentliches Recht und Völkerrecht*, 2012, no. 72. pp. 81–85.
4. Opinion European Commission for Democracy thorough of Law (Venice Commission) on the New Constitution of Hungary CDL-AD(2011)016. URL: [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/CDL-AD\(2011\)016-E.aspx](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/CDL-AD(2011)016-E.aspx).
5. Küpper G. Kostitutsionnoye razvitiye v Vengrii 2011–2013 godakh: konets demokratii vsye eshchye ne za gorami, no gory stali chut nizhe [Constitutional Development in Hungary 2011–2013: The End of Democracy is not Far off the Mountains, but the Mountains have Become Slightly]. *Lower Sravnitelnoye konstitutsionnoye obozreniye*, 2013, no. 5 (96).
6. Stenkin D.I. Kostitutsionnoye razvitiye Vengrii [Constitutional Development of Hungary. PhD Dissertation, Constitutional Law], Saransk, 2016, 226 p.
7. Opinion: The dismantling of Poland's democracy. URL: <http://m.dw.com/en/opinion-the-dismantling-of-polands-democracy/a-19490004>.
8. Cienski J. Poland's constitutional crisis goes international. The country is becoming a growing problem for the European. URL: <http://www.politico.eu/article/poland-constitution-crisis-kaczynski-duda/>.
9. The Constitution of the Republic of Poland, 2 April 1997. URL: <http://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/angielski/kon1.htm>.
10. Ustawa z dnia 22 lipca 2016 r. o Trybunale Konstytucyjnym. URL: <http://dziennikustaw.gov.pl/DU/2016/1157/1>.
11. Postanowienie Trybunału Konstytucyjnego K39/16 z dnia 3 sierpnia 2016 r. o rozpoznaniu sprawy na posiedzeniu niejawnym. URL: <http://trybunal.gov.pl/s/k-3916/>.

12. Scharfe P. Erdogan's Presidential Dreams, Turkey's Constitutional Politics. *Origins*, February 2005, vol. 8, Issue 5. URL: <http://origins.osu.edu/article/erdo-s-presidential-dreams-turkey-s-constitutional-politics>.
13. Isiksel T. Between text and context: Turkey's tradition of authoritarian constitutionalism, *I*CON*, 2013, vol. 11, no. 3, pp. 702–726.
14. Case Refah Partisi and Others v. Turkey, Judgment 31 July 2001, Application no. 41340/98, 41342/98, 41343/98, and 41344/98.
15. Eleftheriou-Smith Loulla-Mae. Turkey coup could threaten country's NATO membership, John Kerry suggests. URL: <http://www.independent.co.uk/news/world/europe/turkey-coup-could-threaten-countrys-nato-membership-john-kerry-warns-a7142491.html>.
16. Vlasti Turtsii otzvali litsenzii u 21 tysyachi uchitiley [Turkish authorities revoke licenses from 21,000 teachers]. URL: <https://slon.ru/posts/71002>.
17. Bankruptcy fears as Turkish Government Closes 29 Publishing Houses. URL: <http://www.internationalpublishers.org/freedom-to-publish/freedom-to-publish-news/419-fears-for-turkish-publishing-as-state-closed-29-houses>.
18. Erdogan obaviil o sozdanii soyuza s Iranom i Rossiyei [Erdogan announced the creation of an alliance with Iran and Russia]. URL: <http://haqqin.az/news/75653>.
19. Grotius H. O prave voyny I mira [On the Law of War and Peace], Moscow, 1994, 868 p.
20. Lok Dzh. Dva tractaty pro vriaduvannia [Two Treaties on Governance], Kyiv, 2001, 265 p.
21. The Oxford Handbook for Comparative Constitutional Law. Michel Rosenberg and Andras Sajó (eds.), OUP, 2003, 1394 p.
22. Watson R. 2007, Putin's speech: Back to cold war. URL: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/6350847.stm>.
23. Zadorozhnyi O (Ed.) Ukrayins'ka revoliutsia hidnosti, agresia RF i mizhnarodne pravo [The Ukrainian Revolution of Dignity, Agretion of RF and International Law], Kyiv, 2014, 1016 p.
24. Postanovlenie Konstitutsionnogo Suda Rossiyskoy Federatsii № 6-П 19.03.2014 r.
25. Roberts G.D. Shantaram, Moscow, 2015, 864 p.
26. Suddya KS rozpovila Ё-Ukraina pro prychny svoeyi vidstavky [The Judge of the Constitutional Court told Kommersant-Ukraine about the Reasons for his Resignation]. URL: <http://ua.korrespondent.net/ukraine/1116320-suddya-ks-rozpovila-ukraina-pro-prichini-svoeyi-vidstavki>.
27. Opryliudneno tekst Uhody pro vrehuliuvannia kryzy v Ukraini [The text of the Agreement on the Crisis Regulation in Ukraine was published]. URL: <http://www.unian.ua/politics/887868-oprylyudneno-tekst-ugodi-pro-vregulyuvannya-krizi-v-ukrajini.html>.
28. Zadorozhnyi O. Aneksia Krymu – mizhnarodnyy zlochyn [The Annexation of Crimea – International Crime], Kyiv, 2015, 572 p.
29. Merezhko O. Crimea's Annexation by Russia – Contradictions of the New Russian Doctrine of International Law. *Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht*, 2015, vol. 75, pp. 167–194.
30. Nepryakhina N. Vozrazili po suti: agresia Rossii mozhет stat' povodom dlya spisania ukrainskogo dolga [Objected in essence: Russia's aggression may become an excuse for writing off the Ukrainian debt]. URL: <https://www.rbc.ua/rus/analytics/vozzazili-suti-agressiya-rossii-stat-povodom-1464360349.html>.
31. Horbulin and Oth. (Eds.) Donbas I Krym: tsina povernennya [Donbass and Crimea: the price of return], Kyiv, 2015, 474 p.

32. Kontorovich E. Economic Dealing with Occupied Territories. *Columbia Journal of Transnational Law*, 2015, vol. 53, pp. 584–627.
33. *Case of Mozer v. the Republic of Moldova and Russia [GC]*, no. 11138/10, 23 February 2016.
34. Roespeke J. Putin's shadow government for Donbas exposed. URL: <http://m.bild.de/politik/ausland/ukraine-konflikt/donbass-shadow-government-45102202.bildMobile.html>.
35. Закон України про відновлення окремих положень Конституції України, № 742-VII, 2014, 21 February [The Law of Ukraine On the restoration of certain provisions of the Constitution of Ukraine].

Савчин М. В. Авторитарні виклики для сучасного конституціоналізму: досвід деяких країн Східної Європи, Туреччини та України

Анотація. На основі компаративного аналізу сучасного конституціоналізму у Словаччині, Угорщині, Польщі та Туреччині розкриваються основні форми протидії авторитарним тенденціям за допомогою засобів парламентського та судового конституційного контролю. Доведено, що порушення балансу між верховенством парламенту та судовим конституційним контролем є одним із чинників загрози континуїтету в Україні, яку запобігла лише Революція Гідності. Зроблено висновок, що забезпечення континуїтету української держави має здійснюватися у межах легітимації за моделлю деліберативної демократії.

Ключові слова: авторитаризм, деліберативна демократія, дисконтинуїтет, континуїтет, парламентський контроль, судовий конституційний контроль.

Savchyn M. V. Authoritarian Challenges for Modern Constitutionalism: the Experience of some Countries in Eastern Europe, Turkey and Ukraine

Аннотация. На основе сравнительного анализа современного конституционализма в Словакии, Венгрии, Польше и Турции раскрываются основные формы противодействия авторитарным тенденциям с помощью средств парламентского и судебного конституционного контроля. Доказано, что нарушение баланса между верховенством парламента и судебным конституционным контролем является одним из факторов угрозы континуитета в Украине, которую отвела лишь Революция Достоинства. Сделан вывод, что обеспечение континуитета украинского государства должно осуществляться в пределах легитимации по модели делиберативной демократии.

Ключевые слова: авторитаризм, делиберативная демократия, дисконтинуїтет, континуїтет, парламентский контроль, судебный конституционный контроль.

Savchyn M. Authoritarian Challenges for Modern Constitutionalism: the Experience of some Countries in Eastern Europe, Turkey and Ukraine

Summary. Based on comparative analysis of modern constitutionalism in Slovakia, Poland, Hungary, and Turkey is revealed the main forms countering authoritarian tendencies by means of parliamentary oversight and judicial constitutional review. It is proved that the disturbance of balance between the supremacy of parliament and the judicial control is one of the factors of threat of continuity in Ukraine, which averted only the Revolution of dignity. It is concluded that ensuring continuity Ukrainian state should be legitimize within the model deliberative democracy.

Key words: authoritarianism, continuity, deliberative democracy, discontinuity, judicial review, parliamentary oversight.